

Nilufar SHOMURATOVA,
 Urganch Davlat Universiteti talabasi
 E-mail:shomuratovanilufar80@gmail.com
 Tel:+998881785556

Ma'mun universiteti "Psixologiya" kafedrasida v.b. dotsenti I.K.Jumaniyozova taqrizi asosida

THE ROLE OF INTELLIGENCE IN THE PRIMARY SCHOOL AGE AND COGNITIVE PROCESSES RELATED TO IT

Annotation

In the article, the role of intellect in the primary school age and the level of growth of cognitive processes during this period and the need to pay great attention to children during this period are mentioned.

Key words: intelligence, personality, ability, critical thinking, cognitive processes, stimulus, reaction, reception, trait, education.

РОЛЬ ИНТЕЛЛЕКТА В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ И СВЯЗАННЫЕ С НИМ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ

Аннотация

В данной статье представлены роль интеллекта в младшем школьном возрасте и уровень развития познавательных процессов в этот период, а также необходимость уделять большое внимание детям в этот период.

Ключевые слова: интеллект, личность, способности, критическое мышление, познавательные процессы, стимул, реакция, рецепция, черта, воспитание.

INTELLEKTNING KICHIK MAKTAB YOSHIDA TUTGAN O'RNI VA UNGA BOG'LIQ KOGNITIV JARAYONLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada intellektning kichik maktab yoshida tutgan o'rni va shu davrda kognitiv jarayonlarning qay darajada o'sishi, bu davrda bolalarga katta e'tibor qaratish lozimligi xususida qimmatli fikrlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, shaxs, qobiliyat, tanqidiy fikrlash, kognitiv jarayonlar, stimuly, reaksiya, qabul qilish, xususiyat, ta'lim.

Kirish. Biz "inson qadri, uning huquq va manfaatlari – oliy qadriyat", degan tamoyildan kelib chiqqan holda, mamlakatimiz aholisi uchun munosib turmush sharoitini yaratishni Yangi O'zbekiston siyosatining ustuvor yo'nalishi etib belgilaganmiz. Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jismoniy va ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz.

Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish, ularning o'qishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish orqali kelajakda yoshlarning o'zligini to'la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratayapmiz. Zero, bu kabi ezgu maqsadimiz yo'lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig'i bilan qaytishiga shubha yo'q.

Shu bilan birga, bola shaxsiyatining asosi aynan maktabgacha ta'lim yoshida shakllanishi, bu davrda uning intellektual va jismoniy kamoloti uchun poydevor yaratilishi hammamizga yaxshi ma'lum. Hozirgi paytda yurtimizda 3 millionga yaqin maktabgacha yoshdagi bolalar bor. Hech shubhasiz, ular bizning eng bebaho boyligimiz, erkin va farovon hayotimiz, yorug' kelajagimiz bunyodkorlaridir.

Shuni ham aytish joizki, yurtimizda yaqin o'tmishda bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish ko'rsatkichi 27 foizga tushib qolgan edi. Deyarli barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarda zamonaviy texnologiyalar va qo'llanmalar yo'q, binolari ta'mirlanib edi. Bu esa bolalarimizni to'laqonli sifatli ta'lim va tarbiya olishini cheklagan.

Holbuki, farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining ijtimoiy hayotimizdagi o'rni va ahamiyatini hech narsa bilan o'lchab, baholab bo'lmaydi. Biz islohotlarning birinchi kunlaridanoq mavjud ta'lim sohasini, xususan, maktabgacha ta'limni tubdan modernizatsiya qilishga qaror qildik. Shu maqsadda, yurtimiz tarixida ilk bor alohida Maktabgacha ta'lim vazirligini tashkil etdik. Bog'chalarni zamon talablariga mos ravishda yangi bosqichga ko'tarish, ilg'or tarbiya uslublari va metodikalarini keng qo'llash, o'quv-moddiy bazasini kuchaytirishga katta e'tibor qaratmoqdamiz.

Sohani keng rivojlantirish uchun xususiy sektor kirib kelishiga ham qulay shart-sharoitlar yaratib berdik. Bog'chalarda har bir tarbiyalanuvchi bola uchun Davlat budjeti hisobidan subsidiyalar berila boshlandi. So'nggi yillarda mamlakatimizda bog'chalar soni 6 barobarga ko'paydi. O'lis va chekka hududlarda minglab oilaviy bog'chalar tashkil qilindi. Tarbiyachi va pedagoglar soni ham 3 barobarga o'sib, 160 mingga yetdi. Shuningdek, pedagog kadrlarning malakasini tizimli oshirib borish ishlari ham yo'lga qo'yildi. Ushbu choralar natijasida bog'chalarda ta'lim va tarbiya oladigan bolalar sonini 600 mingdan 2 millionga yetkazilib, qamrov ko'lami 70 foizga chiqdi.

Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida kichik yoshdagi bolalarni sifatli maktabgacha ta'lim bilan ta'minlash borasida qator muammolar mavjudligini inkor etib bo'lmaydi.

Ko'plab mamlakatlarda qariyb 200 million bola maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinmagani natijasida ularning boshlang'ich bilim olish imkoniyatlari cheklanmoqda. O'z navbatida, keyingi bir necha yil davomida koronavirus pandemiyasi ta'lim sohasiga ham katta salbiy ta'sir ko'rsatgani sir emas. Mana shunday sinovlar davrida barcha davlatlarning yaqin hamkorlikni yanada chuqurlashtirishi, xalqlarimiz o'zaro birlashib, muammolarni birgalikda hal etishi naqadar muhimligini yaqqol ko'rsatmoqda.

Barqaror rivojlanish maqsadlarining muhim yo'nalishi hisoblangan bolalar ta'limi masalasida barchamiz bir bo'lib, yangi yondashuvlar va yechimlar ishlab chiqishimizga xizmat qiladi, deb ishonaman. 15.11.2022 yildagi O'zbekiston Respublikasi

Prezidentning Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqida ham yuqoridagi fikrlar keng bayon qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-sonli farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida "Maktabgacha va umumiy o'rta ta'limni yangi bosqichga olib chiqish, uning sifatini oshirish hamda ta'lim dasturlarini takomillashtirish maqsadida shunday tartib o'rnatilsinki, unga muvofiq 2023/2024 o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich, yani umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 1-4-sinflarida o'quvchilarga boshlang'ich, 5-9-sinflarida tayanch hamda 10-11-sinf o'quvchilarining qiziqish va qobiliyatiga mos bo'lgan bilimlarni berishga yo'naltirilgan o'quv dasturlari va o'quv-metodik majmualar joriy etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz psixolog olimlaridan F.A.Akramova, B.M.Botirov, F.F.Ganjyev, E.G'.G'oziyev, A.M.Jabborov, V.M.Karimova, Z.T.Nishonova va boshqalarning tadqiqotlarida kichik maktab yoshi hisobida qimmatli fikrlar keltirilgan. Kichik maktab yoshi bu davrda bolalar har tomonlama tinib-tinchimas bo'ladi. Nisbatan ularni bir joyga qo'yishning iloji yo'q. Kichik maktab yoshidagi bolalar o'qish faoliyatiga juda ko'p beriluvchan hisoblanadi. Ular turli-tuman narsalar haqida savol berishadi. Bu davrdagi bolalarni bee'tibor qoldirmaslik zarurdir. Maktabga kelishi arafasida bolaning so'z boyligi, o'z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar nutqi, asosan, ot, fe'l, sifat, son va bog'lovchilardan iborat bo'ladi. Intellektning rivojlanishi bu davrda jadallashishni talab qiladi. Bu yoshdagi bolalarning o'zlashtirish darajalari turlicha bo'ladi. Kimdir bir voqea-hodisani tez anglab, unga tez reaksiya qoldirsa, ko'pchilik bu stimulga nisbatan sekin javob reaksiya qaytarish xususiyatiga egadir. Maktabda o'quvchilardan zo'r uyushqoqlik, intizomlilik va irodaviylik talab etiladi. Mana shu talablarga javob bera olmagan ayrim o'quvchilar bo'sh o'zlashtiradigan bo'lib qoladilar. Intellektning o'sib borishi jarayonida kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv jarayonlar bu - bilish jarayonlari hisoblanadi. Bilish jarayonlari asosida bilim olish, tushunish kabi faoliyat turlari bajariladi. Nutqning rivojlanishi o'z navbatida bevosita intellekt rivojlanishi bilan bog'liq jarayondir. 6-7 yoshli bolalar aqliy rivojlanishining natijasi ko'rgazmali obraz yordamida ular, ya'ni kichik maktab yoshiga kiruvchi bu yoshda predmetning asosiy xususiyatlarini va predmetlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlay oladilar. Kichik maktab yoshida intellekt rivojlanishi muhim rol o'ynar ekan. Bu davrda bolalarning agar qabul qilish tezligi past bo'lsa, ularga turli o'yin va ko'rgazmali qurollar yordamida mavzuni ochib berish zarur.

Intellektual rivojlanish - yosh avlodni tarbiyalashning eng muhim jihati. O'quvchining intellektual rivojlanishining muvaffaqiyati asosan sinfda, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan yolg'iz qolganda erishiladi va uning tizimli, kognitiv faoliyatni tashkil qilish qobiliyati o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqish darajasini, bilim darajasini, doimiy o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorligini, ya'ni ularning intellektual rivojlanishi demakdir.

Intellektual rivojlanish inson faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Aloqa, o'qish, ishlashga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun odam dunyoni idrok qilishi, faoliyatning turli qismlariga e'tibor berishi, nima qilishi kerakligini tasavvur qilishi, eslab qolishi, o'ylab ko'rishi kerak. Shunday qilib, insonning intellektual qobiliyatlari faollikda rivojlanadi va o'zi maxsus turlari faoliyat. Bolalar bilan pedagogik ishni boshlayotganda, birinchi navbatda, bolaga tabiatan nima berilganini va atrof -muhit ta'sirida nima olinganligini tushunishingiz kerak. Inson moyilligini rivojlantirish, ularni qobiliyatga aylantirish - ta'lim va tarbiyaning vazifalaridan biri bo'lib, uni bilimsiz va intellektual jarayonlarni rivojlantirmasdan hal qilib bo'lmaydi.

Aql -idrokni rivojlantirish jarayoni o'quv va kognitiv faoliyatning to'g'ri tashkil etilishi bilan mumkin bo'ladi va ayniqsa, boshlang'ich sinf yoshida, bilish uchun shaxsiy ehtiyojlari etarlicha kuchli bo'lganda samarali bo'ladi. Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, mustaqil, ijodiy, izlanish, izlanish tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir maktabda o'qish umuman va ichida boshlang'ich sinflar jumladan.

Tadqiqot metodologiyasi. Xorijiy olimlar tomonidan maktabgacha ta'lim borasida qator izlanishlar amalga oshirilgan, jumladan, J.Dyui, A.Maslou, Z.Freyd, T.Parsons, J.Piaje, P.Ekman, M.Klinnert, S.Xarter va boshqalarning olib borilgan ilmiy izlanishlarida bolalarda hissiy o'zini-o'zi bilish, his-tuyg'ularini tushunish, o'z-o'zini nazorat qilish va his-tuyg'ularini boshqarish, munosabatlarni tartibga solish, muloqot qobiliyatlari, empatiya, boshqalarning his-tuyg'ularini qabul qilish, ijtimoiy tarbiya muammosi masalalari, ijtimoiy-hissiy rivojlanish borasida sharhlar bayon qilingan. Mamlakatimiz psixolog olimlaridan F.A.Akramova, B.M.Botirov, F.F.Ganjyev, E.G'.G'oziyev, A.M.Jabborov, V.M.Karimova, Z.T.Nishonova, B.B Nurullayeva, M.A.Norbosheva, A.M.Nazarov, M.M.Taydjanova, B.M.Umarov va boshqalarning tadqiqotlarida ta'lim tizimida bolalarda munosabatlar tizimini shakllantirish, ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari, bolalarda mehnatsevarlikni tarbiyalash masalalari bo'yicha izlanishlar amalga oshirilgan. Olimlarning mana shu ishlaridan izlanishlarimizda metodologik asos sifatida foydalandik.

Taxil va natijalar. Boshlang'ich ta'lim bolalarning intellektual rivojlanishining asosiy poydevorini yaratishi kerak, bu esa o'z harakatlarini tanqidiy baholaydigan, taqqoslaydigan, taqqoslaydigan, muammoni hal qilishning bir necha usullarini ilgari suradigan, ajratib ko'rsatadigan ijodiy, mustaqil fikrlaydigan odamni tarbiyalash uchun sharoit yaratadi.

Intellektual qobiliyat - bu bir emas, balki ko'p turdagi faoliyatni bajarish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar. Intellektual qobiliyat - bu xotira, idrok, tasavvur, fikrlash, nutq, e'tibor. Ularning rivojlanishi boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarni o'qitishning eng muhim vazifalaridan biridir.

Maktab amaliyotidan ma'lumki, biror narsani notanish tomondan ko'rib chiqishni talab qiladigan savollar ko'pincha bolalarni chalkashtirib yuboradi va bu tushunarli xolat, axir ularga bu o'rgatilmagan. Ayni paytda, xuddi shu mavzuni ko'rib chiqish foydalidir.

Intellektual qobiliyatlarni qayerda va qanday rivojlantirishimiz mumkin? Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ishlarida foydalanadigan asosiy ish shakllari ob'ekt doirasi intellektual o'yinlardir. O'quvchining intellektual rivojlanishining muvaffaqiyati asosan sinfda, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan yolg'iz qolganda erishiladi. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan

qiziqish darajasi, bilim darajasi, doimiy o'zini o'zi tarbiyalashga tayyorligi, ya'ni ularning intellektual rivojlanishi o'qituvchining "idishni to'ldirish va mash'ala yoqish" qobiliyatiga, uyushish qobiliyatiga bog'liq.

Maxsus intellektual o'yinlardan foydalanganda bolalar orasida yanada faollikni kuzatish mumkin, ular o'z mexanizmiga ko'ra faol kognitiv faollikni talab qiladi. Bu toifaga "tez o'ylab topiladigan" muammolar-katta qiziqish uyg'otadigan jumboqlar ham kiradi. Bularga mashhur jumboqlar kiradi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning topishmoqlarini taxmin qilish ijodiy jarayon, topishmoqning o'zi esa ijodiy vazifa sifatida qaralishi mumkin. Jumboq hikoyasi- bu ish tabiat haqida, agar bolalar o'zlari uchun tabiatning muayyan aloqalari va qonunlarini tushungan bo'lsa, bunga erishish mumkin. Kuzatish, o'qitishning asosiy usullaridan biri sifatida juda uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lgan, ammo zamonaviy o'qitish uslublarida u o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, barcha yangi xususiyatlarga ega bo'lib, tabiiy fanlar uchun majburiydir. Kuzatish jarayonida o'quvchilarda tabiat hodisalarini ko'rish, payqash va tushuntirish qobiliyati shakllanadi.

Boshlang'ich sinflarda bolalarni tabiatda bevosita kuzatish ilmiy, tushunarli va qiziqarli bo'lishi kerak. Tabiat ufqi, maktab o'quvchilarining umumiy ongini boyitadi, kuzatish, e'tibor, fikrlash, estetik tuyg'ularni rivojlantiradi.

Bu yosh o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda muhim jarayon - didaktik o'yinlardir. O'yinning ahamiyati shundaki, uni nafaqat sinfda, balki darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham qo'llash mumkin ("Matematik bosh qotirma", qvz, "Mutaxassislar jangi"), shuningdek darslar davomida, hattoki buyuk olim Yan Amos Komensiy ham bolaning har qanday ijodiy harakatini ruhiy mamnunlik va ruhiy quvonch manbai qilishga undagan.

O'qituvchi uchun butun o'quv jarayoni shunday tuzilgan bo'lishi kerakki, bola o'rganishni nafaqat vazifa, balki quvonch deb bilsin, o'rganish ishtiyoq bilan amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchilar o'quv jarayonida qiziqarli vazifalar, jumboqlar, rebuslar, anagrammalar, o'yin psixo-treninglaridan tizimli ravishda foydalanishi kerak. Xotirani, diqqatni, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun ishlarga ko'proq vazifalarni kiritish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarining rivojlanishi yuqori darajadagi aqliy operatsiyalarga asoslangan bo'lishi lozim.

Xulosa va takliflar. Yuqorida aytib o'tilganidek, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning intellektual rivojlanishi muammosini hal qilish muhimligiga e'tibor qaratiladi, chunki aynan shu davrda intellekt ayniqsa jadal rivojlanadi.

Kichik maktab o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarining rivojlanishi ko'p jihatdan nafaqat o'quv va kognitiv faoliyatning, balki talabalarning keyingi hayotining ham muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'qituvchilarning ko'plab kuzatuvlari, psixologlarning tadqiqotlari ishonchli tarzda shuni ko'rsatadiki, maktabning boshlang'ich sinflarida aqliy faoliyat usullarini o'zlashtirmagan bola, odatda, muvaffaqiyatsizlar toifasiga kiradi.

Bitta muhim yo'nalishlar bu muammoni hal qilishda boshlang'ich sinflarda barqaror shakllanishi bilan bog'liq bolalarning intellektual to'liq rivojlanishini ta'minlaydigan shart -sharoitlar yaratishdir. Kognitiv qiziqishlar, muammolarni hal qilish yo'llarini izlashda aqliy faoliyat qobiliyatlari va ko'nikmalari, ongning fazilatlarini, ijodiy tashabbuskorlik va mustaqillik. Bu muammoning echimi asosan aql hodisasining mohiyati va uning rivojlanish xususiyatlarini tushunish bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-sonli farmoni.
2. M.G.Davletshin, Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". Toshkent- 2004.
3. E.G'.G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi". Toshkent- 2020.
4. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullaeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya". Toshkent- 2018.
5. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova "Umumiy psixologiya". Toshkent-2021
6. Razakova R. S. The Essence of the Concept of Family Life in Modern Psychology //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – T.2. – №. 1.– C. 339-342.
7. Razakova R. S., Narimonovna Y. I. Bog 'cha yoshidagi bolalarda xotiraning rivojlanishi //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2024. – T. 2. – №. 2. – C. 196-201.